

CARTOGRAFIEREA SUPRAVEGHERII: SINTEZA PERSPECTIVELOR TEORETICE

CRINA VICTORIA RADU*

ABSTRACT

MAPPING SURVEILLANCE: A SYNTHESIS OF THEORETICAL PERSPECTIVES

In a society where the emphasis is increasingly placed on technology, surveillance manifests itself in new forms, acquiring diverse implications. The capacity of surveillance technologies to adapt to the new circumstances of everyday life makes them a broad subject of discussion with multiple facets involved. The article synthesizes and explains 14 different types of surveillance identified in the specialized literature, focusing on the conceptualization of a taxonomy of surveillance. The grouping of surveillance types is carried out based on four identified dimensions of surveillance: the direction of power, the presence of technology, the distribution of surveillance, and the degree of personal initiative. The article facilitates a better understanding of the sociological concepts by highlighting the similarities and differences among the surveillance models.

Keywords: taxonomy, surveillance, dimensions of surveillance, literature review.

INTRODUCERE

Supravegherea face parte integrantă din viața noastră cotidiană, devenind un element aproape invizibil, dar omniprezent al existenței moderne. Fie că suntem conștienți de acest fapt sau nu, suntem supravegheați aproape constant: la locul de muncă, în instituții de învățământ, în spații publice, în magazine, în mijloacele de transport, dar și în propriile noastre locuințe, prin dispozitivele conectate la internet. Însă supravegherea nu este doar un proces unidirecțional. Suntem și noi, la rândul

* PhD student, Doctoral School in Sociology, University of Bucharest, e-mail address: crinaradu98@gmail.com.

nostru, cei care ne supraveghem colegii de serviciu, copiii, partenerii de viață, vecinii sau chiar pe noi înșine.

O definiție utilizată adesea pentru a explica conceptul general de supraveghere este cea oferită de către David Lyon. Acesta explică faptul că supravegherea, ca terminologie generală, se referă la „orice colectare și procesare a datelor personale, fie identificabile sau nu, în scopul influențării sau gestionării celor ale căror date au fost adunate”¹ (Lyon, 2001, p. 2).

În cadrul surselor academice utilizate în analiză, nu s-a evidențiat o distincție între termenul de supraveghere și cel de monitorizare. Având în vedere acest aspect, cele două terminologii vor fi utilizate interschimbabil pe parcursul lucrării.

În definiția oferită de D. Lyon se regăsesc și structurile *procesare a datelor* sau *date personale neidentificate*, care sunt adesea asociate cu modul actual de percepere a actualității. Cu toate acestea, supravegherea nu este un fenomen nou. Aceasta a existat în diferite forme încă din cele mai vechi timpuri și poate fi considerată o componentă fundamentală a existenței sociale.

Exemple concludente ale supravegherii apărute în trecut sunt numeroase și variate, cu mult înaintea scrierilor lui Foucault, care a pus bazele academice ale cercetării conceptului de supraveghere. Pornind de la statul la pândă, la trasul cu urechea la ușa vecinului, la deschiderea în secret a scrisorilor altor persoane și până la urmărirea efectivă a cuiva pe stradă, toate acestea reprezintă forme primitive, dar semnificative, ale supravegherii. Mai mult decât atât, toate religiile care implică prezența unei entități omnisciente ce veghează sau judecă acțiunile cotidiene ale oamenilor pot fi interpretate ca sisteme de supraveghere. Prin intermediul unei credințe într-o astfel de entitate, poate apărea o conștientizare a supravegherii ce ar avea un impact direct asupra aspectelor morale ale oamenilor. De exemplu, individul ar putea să se autocenzureze sau să-și supravegheze conduita, aspect ce ar aduce beneficii grupului social.

Dacă în trecut supravegherea presupunea prezența fizică a unui observator sau a unei autorități, în prezent aceasta poate fi invizibilă, automată și profund digitalizată. Astăzi, în urma dezvoltării pe care omenirea a cunoscut-o pe plan tehnologic, modurile de supraveghere s-au dezvoltat și ele, ajungând să fie posibil să monitorizezi în timp real activitatea unei persoane aflate la mii de kilometri distanță și chiar fără ca aceasta să fie conștientă de faptul că este supravegheată.

Astfel, sociologul D. Lyon (2002), recunoscut pentru contribuția avută în domeniul *Surveillance Studies* (Studii asupra supravegherii), este de părere că încă există „o parte a supravegherii ce se bazează pe observarea directă, dar majoritatea este acum digitalizată”² (Lyon, 2002, p. 1).

¹ Fragment original: “[...] any collection and processing of personal data, whether identifiable or not, for purposes of influencing or managing those whose data have been garnered.”

² Fragment original: “[...] some surveillance relies on physical watching, much is now digitized.”

CONCEPTUALIZARE ȘI METODOLOGIE

În contextul tematicii generale a supravegherii, articolul se concentrează pe formularea și explicarea unei taxonomii a supravegherii, ce are la bază patru dimensiuni distincte identificate pe parcursul analizei cercetărilor academice identificate și menționate în cadrul lucrării. Astfel, o prima dimensiune ce s-a evidențiat face referire la *direcția puterii*. Aceasta poate fi de sus în jos, de jos în sus sau laterală. O altă dimensiune se referă la *prezența tehnologiei*, dacă tipul de supraveghere este mediat de o formă de tehnologie sau dacă relația dintre cele două părți necesită prezența tehnologiei. Cea de-a treia dimensiune evidențiată se referă la *distribuția supravegherii*, care poate fi asimetrică sau reciprocă, iar cea de-a patra dimensiune face referire la *gradul de inițiativă personală* – o alegere de expunere personală sau una impusă.

Dimensiunile de la baza taxonomiei urmăresc explicarea și compararea a 14 tipuri de supraveghere identificate în literatura de specialitate. Scopul principal al lucrării este de a prezenta o imagine de ansamblu coerentă și structurată care să ofere o grilă de înțelegere mai profundă a abordărilor și modelelor teoretice dezvoltate sub constructul general de supraveghere.

Problematica supravegherii în contextul actual global se dovedește a fi un subiect de cercetare ce merită mai multă atenție, în special odată cu multiplicarea formelor de interacțiune digitală. Expunerea și sintetizarea acestor 14 forme de supraveghere identificate urmărește să sporească înțelegerea cadrului în care fiecare dintre aceste tipuri se manifestă.

În cadrul studiului de față, au fost extrase informații din articole științifice, literatură gri, dar și din cărți care au fost publicate, respectiv republicate, în perioada mai 1995 – septembrie 2022, în limbile română și engleză. Principalul motor de căutare academic a fost *Google Scholar*.

Sursele pentru lucrarea de față au fost selectate în baza relevanței în raport cu tematica studiului. Cuvintele-cheie utilizate în procesul de căutare a materialelor au fost, printre altele: supraveghere (*surveillance*), tipuri de supraveghere (*types of surveillance*), clasificări ale supravegherii (*classifications of surveillance*), supravegherea și tehnologia (*surveillance and technology*), supravegherea tradițională (*traditional surveillance*), auto-supravegherea (*self-surveillance/auto-surveillance*), supravegherea și corporațiile (*surveillance and corporations*), supravegherea tehnologică (*technological surveillance*), noi modele de supraveghere (*new models of surveillance*). Toate cuvintele-cheie au fost utilizate și în limba engleză și au fost aplicate pentru căutare doar în titluri, abstracte și printre cuvintele-cheie ale articolelor și lucrărilor indexate prin instrumentul *Google Scholar*.

TAXONOMIA SUPRAVEGHERII

I. Modelul teoretic cu cea mai mare notorietate privind supravegherea este cel al *panopticonului* (*panoptic*), conceptualizat și dezvoltat de către Michel Foucault. Cu toate că modelul a fost conceput inițial de către arhitectul Jeremy

Bentham drept o structură de închisoare unde accentul era pus pe relația de putere dintre deținuți și supraveghetori, M. Foucault (1995) a extins definiția închisorii la orice sistem de disciplinare prin intermediul supravegherii.

M. Foucault (1995, p. 201) a specificat că efectul major pe care îl avea *panopticonul*, datorită modului în care a fost conceput, era acela de „a induce în deținuți o stare de vizibilitate permanentă și conștientă, care asigură funcționarea automată a puterii”³. În acest fel, efectele pe care le are supravegherea asupra deținuților se vor putea menține, chiar dacă aceasta se oprește la un moment dat (Foucault, 1995).

Astăzi, conceptul de *panopticon* și cel de supraveghere au devenit echivalente. Camerele de luat vederi amplasate în spațiile urbane au același rol pe care l-a avut și închisoarea lui J. Bentham; acela de a se asigura că oamenii sunt văzuți fără a ști când sau de către cine și fără a necesita o intervenție fizică (Koskela, 2003) pentru asigurarea ordinii. Aceasta este garantată prin însăși inhibarea comportamentelor antisociale, ca urmare a interiorizării supravegherii.

II. *Sousveillance* (sub-vegherea) este conceptul care se află în antiteză cu *panopticonul* (unde cei puțini îi supraveghează pe cei mulți). Prin modelul de *sousveillance* se înțelege că cei mulți îi pot supraveghea pe cei puțini, care au autoritatea, cu ajutorul unor tehnologii panoptice precum camerele de filmat (Mann *et al.*, 2003).

După cum îl denumesc chiar autorii, *sousveillance* este un panoptic inversat, o supraveghere ce se realizează de jos în sus (de cei care nu au puterea, către cei care o dețin) și urmărește să conteste autoritatea (Mann *et al.*, 2003). Exemplele de *sousveillance* folosite de Steve Mann și colaboratorii (2003) sunt cetățenii care fotografiază poliția, civilii care fotografiază oficiali din guvern, clienții care fotografiază comercianții unui magazin de cartier sau pasagerii care fotografiază șoferii de taxi.

Într-un articol mai recent, S. Mann (2013, p. 3) dezvoltă acest model, explicând că se referă la o „observație sau înregistrare de către o entitate care nu se află într-o poziție de putere sau autoritate față de subiectul supravegherii”⁴.

Printre exemplele cotidiene ce ilustrează acest tip de supraveghere se regăsesc acțiunea de a înregistra ofițeri de poliție aflați pe teren de către un trecător sau filmarea unui cadru didactic aflat în timpul orelor de curs de către studenții prezenți în clasă.

Acest model de supraveghere nu este obligatoriu să apară doar atunci când persoana care deține puterea/autoritatea comite o acțiune negativă, ci poate apărea și în situații în care acțiunile acestor reprezentanți ai autorității au un efect pozitiv (Mann, 2013) – cum ar fi videoclipurile în care poliția intervine în salvarea unui cetățean.

³ Fragment original: “[...] to induce in the inmate a state of conscious and permanent visibility that assures the automatic functioning of power.”

⁴ Fragment original: “Observation or recording by an entity not in a position of power or authority over the subject of the veillance.”

III. Un alt model teoretic este cel al *sinopticonului*. Acesta a fost formulat de către Thomas Mathiesen (1997), care, plecând tot de la ideea *panopticonului* (unde cei puțini îi supraveghează pe cei mulți), a conceptualizat un model nou care are la bază ideea că cei mulți îi supraveghează pe cei puțini.

T. Mathiesen (1997) explică faptul că acest tip de supraveghere se realizează prin intermediul mass-media. Aceasta din urmă este un instrument de control social prin prisma selectării informațiilor pe care le discută și prin modul de prezentare a acestora (Mathiesen, 1997). De pildă, datorită presei și în special televizorului, toată lumea poate să urmărească ce s-a întâmplat cu o celebritate, dar mass-media alege când, cât și cum pune în lumină acea vedetă. Totuși, această teorie a fost elaborată anterior apariției social media, care a avut un rol important în modificarea raportului de forțe dintre mass-media și vedete.

T. Mathiesen (1997) nu a negat existența ideii de *panopticon*, ci chiar a întărit-o, specificând extinderea ei în ambele sensuri – *panopticonul* în care cei puțini îi supraveghează pe cei mulți și *sinopticonul* în care cei mulți îi supraveghează pe cei puțini. Această prezență simultană a celor două tipuri de supraveghere „ne plasează într-o societate a spectatorului, într-un sens dublu și bidirecțional”⁵ (Mathiesen, 1997, p. 215).

Modelul de *sinopticon* se aseamănă cu conceptul prezentat anterior, și anume acela de *sousveillance*, prin faptul că ambele urmăresc o direcție a supravegherii de jos în sus (realizată de cei fără putere către cei care o dețin). Cu toate acestea, se evidențiază și o serie de diferențe între cele două. În timp ce *sinopticonul* devine vizibil doar prin intermediul mass-media, *sousveillance* are ca particularitate interacțiunea directă între părțile implicate în procesul de supraveghere. Totodată, perspectiva pe care o au cei mulți care participă în *sinopticon* este ghidată și modelată de mass-media, comparativ cu cei mulți, care nu dețin puterea implicați în *sousveillance*, dar care dispun de libertatea de reflecție personală asupra acțiunilor celor ce au puterea, pe care îi surprind.

Totuși, cele două tipuri de supraveghere au încă un element diferențiator – și anume modul în care este folosită tehnologia. În *sinopticon*, tehnologia este utilizată doar ca instrument de redare a informației (televizorul) și nu este modalitatea exclusivă, în timp ce *sousveillance* implică utilizarea propriu-zisă a tehnologiei (camera de filmat) pentru a se putea realiza acest tip de supraveghere.

Dat fiind faptul că la momentul apariției lucrării lui T. Mathiesen spațiul *online* nu exista încă, conceptul lui nu include și această realitate actuală. Implicațiile și relevanța pe care le are spațiul *online* în societatea de astăzi au fost ulterior discutate de Alice Marwick (2012), care atrage atenția asupra unui alt model ce ține de supraveghere, dar în sfera rețelilor de socializare.

⁵ Fragment original: “Together, the processes situate us in a viewer society in a two-way and double sense.”

IV. Conform autoarei, supravegherea socială (*social surveillance*) se referă la interacțiunile de pe aplicațiile de socializare, cum ar fi Facebook sau Twitter, prin intermediul cărora utilizatorii pot „să investigheze continuu urmele digitale lăsate de persoanele cu care sunt conectați”⁶ (Marwick, 2012, p. 378).

Cu toate că poate apărea o confuzie între supravegherea socială și supravegherea în spațiul *offline*, A. Marwick (2012) consideră că modelul de supraveghere socială se referă strict la spațiul digital, deoarece exact acele acțiuni specifice spațiului fizic precum bârfa sau trasul cu urechea sunt evidențiate de digitalizarea informațiilor sociale.

Cu alte cuvinte, majoritatea activităților tradiționale prin care oamenii se supravegheau reciproc se regăsesc acum și în spațiul digital. Acest lucru a fost posibil datorită faptului că oamenii au ales să producă și continuă să producă și să posteze diverse date despre ei (Marwick, 2012) în spațiul virtual. Aplicațiile de socializare au facilitat și au extins bârfitul, oferind acces continuu tuturor participanților din universul digital la informațiile pe care le-au distribuit prietenii lor (Marwick, 2012).

Pentru a face mai clară distincția dintre supravegherea socială abordată în acest articol și cea din spațiul fizic, A. Marwick (2012) subliniază că dacă în contextul *offline* cel ce supraveghează este simultan supravegheat de alții, în lumea virtuală, oamenii nu pot supraveghea la rândul lor diversele entități care au un grad mai mare de putere, ca de exemplu guvernul, firmele sau corporațiile.

Aspectul inedit al acestei supravegheri este acela că are efecte pozitive asupra indivizilor, conform analizei lui A. Marwick (2012). Bârfele și conversațiile cotidiene, banale (așa-numitul *small talk*) sunt cele care creează și susțin conexiunile emoționale dintre persoane (Marwick, 2012).

V. O altă formă de supraveghere ce este extrem de asemănătoare din punct de vedere al aplicabilității cu cea prezentată anterior este *omniopiconul*. Acest model a fost propus și elaborat de către Nathan Jurgenson și George Ritzer.

Omniopiconul diferă de celelalte modele prin faptul că nu mai există un dezechilibru numeric între cei care supraveghează și cei supravegheați, supravegherea aceasta în masă fiind favorizată de rețelele sociale (Jurgenson, 2010). Oamenii pot vedea și accesa informații despre oricine utilizează platformele de socializare și viceversa. Este o „democratizare a privirii care a devenit realitate odată cu apariția rețelelor sociale”⁷ (Jurgenson, 2010, p. 377).

Pentru a explica *omniopiconul*, N. Jurgenson utilizează termenul de *prosumption*, popularizat de Alvin Toffler, pentru a sublinia ideea conform căreia consumatorii de conținut sunt în același timp și producătorii conținutului (Jurgenson, 2010). Această idee se regăsește și în supravegherea socială, dar sub termenul de *reciprocitate* (Marwick, 2012, p. 382).

⁶ Fragment original: “[...] to continually investigate digital traces left by the people they are connected [...]”.

⁷ Fragment original: “[...] a democratization of the gaze that has come into reality with the rise of social network sites.”

Unica diferență dintre conceptul de supraveghere socială și *omniopicon* se referă la raportul de putere; „[...] supravegherea socială încorporează diferențele de putere inerente relațiilor individuale”⁸ (Marwick, 2012, p. 383).

A. Marwick (2012) aduce în atenție faptul că prietenii virtuali s-ar putea să aibă în lumea reală un raport de putere inegal cu unele dintre conexiunile digitale, ca de exemplu cazurile în care în lista de cunoștințe se regăsesc rude apropiate (părinți) sau superiorul de la locul de muncă.

Cele două articole fac referire și la gradul de cunoaștere dintre indivizii din spațiul virtual. Cu toate că nu se poate considera că aici ar rezida distincția, totuși, se observă o diferență față de modul de abordare și raportare asupra relațiilor preexistente din viața *offline*. Astfel, dintre cele două modele de supraveghere, cea socială poate fi specifică relațiilor *online* dintre cunoscuți.

În acest fel, putem considera că modelul *omniopiconului* s-ar putea aplica pentru restul interacțiunilor virtuale, adică acelea dintre două părți care se cunosc strict prin intermediul informațiilor distribuite despre ele însele în spațiul *online*.

VI. Rămânând tot în sfera egalității în ceea ce privește puterea pe care o au indivizii implicați în supraveghere, următorul model despre care vom vorbi îi aparține lui S. Mann și colegilor (2003) – și anume, acela de *coveillance* (co-supravegherea), adică supravegherea ce se realizează în dublă direcție (supraveghetorul devine supravegheat și invers).

Un individ supraveghează o altă persoană în timp ce, la rândul lui, este supravegheat de acea persoană, dar fără a avea în general o problemă cu acest lucru (Mann *et al.*, 2003). Spre exemplu, în acest tip de supraveghere se pot încadra interacțiunile pe care le au două persoane pe stradă sau colegii de muncă care se monitorizează reciproc.

De asemenea, interacțiunea poate include un dispozitiv tehnologic prin care una dintre părți o pozează pe cealaltă, dar nu există în general o obiecție contra acestei acțiuni, atâta timp cât partea surprinsă pe cameră poate vedea materialul și dispozitivul care a captat imaginea (Mann *et al.*, 2003). Pentru acest tip de supraveghere, persoanele nu trebuie să se cunoască obligatoriu. De exemplu, interacțiunea cu un fotograf care surprinde scene ale vieții cotidiene de pe stradă se va regăsi în postura de a realiza o supraveghere de tip *coveillance*, având în vedere că orice trecător poate să interacționeze cu el pentru a vedea imaginile realizate.

Totodată, acest concept definește și situațiile în care două corporații se supraveghează reciproc, dar fără a fi implicată o terță parte care să aibă o putere mai scăzută în comparație cu cele două corporații (Mann *et al.*, 2003).

VII. Despre data-supraveghere (*dataveillance*), Jose van Dijck (2014, p. 205) afirmă că ar reprezenta „monitorizarea cetățenilor pe baza datelor lor *online*”⁹. Mai mult decât atât, autorul completează definiția specificând că acest tip de

⁸ Fragment original: “[...] *social surveillance incorporates the power differentials inherent in individual relationships.*”

⁹ Fragment original: “[...] *the monitoring of citizens on the basis of their online data.*”

supraveghere implică „urmărirea continuă a (meta)datelor în scopuri prestabilite nedecarate”¹⁰ (van Dijck, 2014, p. 205).

De aceste practici, de altfel, pot beneficia atât conducerea (guvernul), cât și corporațiile. De pildă, în cazul guvernului, acesta folosește data-supravegherea în scopuri ce țin de siguranța publică, cum ar fi acțiunile împotriva mișcărilor teroriste (Büchi *et al.*, 2022).

În timp ce guvernul urmărește să identifice din timp un potențial risc pentru societate, corporațiile aleg să folosească acest tip de supraveghere, care implică acumularea unui număr foarte mare de date din mediul *online*, în scopuri diferite.

În lucrarea lui Moritz Büchi și colaboratorii (2022), aceștia specifică o serie de motive ce stau în spatele punerii în practică a *data-veillance-ului* de către corporații; de exemplu pentru a maximiza timpul petrecut pe o aplicație de către un utilizator sau având ca scop influențarea comportamentului unui utilizator prin intermediul reclamelor sau recomandărilor personalizate (Büchi *et al.*, 2022).

VIII. Un alt model este supravegherea guvernamentală (*government surveillance*), iar conform lui Christopher Slobogin aceasta reprezintă eforturile „guvernamentale de a colecta informații despre oameni de la distanță, de obicei în mod ascuns și fără a intra în spațiile private”¹¹ (2007, p. 3). Slobogin explică faptul că acest concept are trei componente: „[...] interceptarea în timp real a comunicațiilor [...], observarea în timp real a activităților fizice [...], accesarea informațiilor înregistrate despre comunicații, activități și alte tranzacții”¹².

Câteva exemple recente ale supravegherii guvernamentale care surprind cele trei dimensiuni expuse de către C. Slobogin apar în lucrarea lui Stanislav Mamonov și Marios Koufaris (2016); aceștia din urmă fac referire la interceptările radio din cel de Al Doilea Război Mondial, implementarea CCTV (*closed-circuit television* – camere de filmat cu circuit închis) din anii '80 și, odată cu popularizarea internetului, monitorizarea discuțiilor de pe email sau de pe rețelele de socializare.

Supravegherea guvernamentală se referă la monitorizarea indivizilor de către o putere ce aparține instituțiilor statului, cum este cazul serviciilor secrete. Colectarea datelor utilizate în supravegherea guvernamentală „poate avea loc atât în medii *offline*, cât și *online*, iar strategiile de supraveghere ale statului pot implica fie colectarea directă a informațiilor personale ale cetățenilor, fie solicitarea ca aceste date să fie colectate și furnizate de terți”¹³ (Thompson *et al.*, 2020, p. 1130).

¹⁰ Fragment original: “[...] the continuous tracking of (meta)data for unstated preset purposes.”

¹¹ Fragment original: “[...] to gather information about people from a distance, usually covertly and without entry into private spaces.”

¹² Fragment original: “[...] the real-time interception of communications [...]. the real-time observation of physical activities [...]. accessing recorded information about communications, activities, and other transactions.”

¹³ Fragment original: “[...] can occur in offline and online environments, and government surveillance strategies may involve direct collection of citizens' personal information or may require data to be collected and provided by third parties.”

IX. Următorul concept a fost popularizat în sfera academică de către autoarea Shoshana Zuboff. Prima definiție a supravegherii capitaliste (*surveillance capitalism*) dată de aceasta în „*Surveillance Capitalism and the Challenge of Collective Action*” este: „o nouă ordine economică ce revendică experiența umană ca materie primă gratuită pentru practici comerciale ascunse de extragere, predicție și vânzare”¹⁴ (Zuboff, 2019, p. 8). Altfel spus, conceptul se referă la modul prin care multinaționalele colectează date despre indivizi în vederea utilizării lor cu scopul obținerii de capital economic (Zuboff, 2019).

„Supravegherea capitalistă s-a axat mereu pe obținerea de cunoștințe pentru a câștiga putere”¹⁵ (Zygmuntowski, 2022, p. 77), însă toată această cunoaștere continuă este generată de către noi, dar nu în beneficiul nostru (Gray, 2019).

S. Zuboff (2019) atrage atenția asupra conceptului de intimitate (*privacy*), reprezentând dreptul de a decide cum și ce să fie dezvăluit, explicând că acum, prin supravegherea capitalistă, se realizează o redistribuire a puterii asupra informațiilor private ale indivizilor. Dreptul acestora de a decide ce și unde împărtășesc sau dezvăluie/distribuie despre sine a fost revendicat, prin intermediul supravegherii capitaliste, de către corporații (Zuboff, 2019).

Atât supravegherea capitalistă, cât și cea guvernamentală ar putea fi confundate cu conceptul de *dataveillance*. Cu toate acestea, între cele trei modele există o serie de diferențe. Spre exemplu, *dataveillance* explică doar modul de gestionare a datelor culese în spațiul virtual, în timp ce celelalte două forme de supraveghere implică orice modalitate de culegere a datelor, fizică, *online* sau print terțe părți, directă sau indirectă, cu sau fără scop predefinit.

Într-adevăr, este dificil în societatea actuală, unde tehnologia a acaparat marea majoritate a societăților, să mai vorbim de o supraveghere fără un dispozitiv tehnologic (poliția cu dispozitivele specifice de legitimare, cardul de loialitate pentru clienții diverselor servicii/companii etc.). Tocmai această realitate în care trăim explică faptul că *dataveillance* este un model inclus mai degrabă în supravegherea guvernamentală a societății, dar și în supravegherea capitalistă.

În completarea analizei, este necesară prezentarea distincțiilor dintre, pe de o parte supravegherea guvernamentală/capitalistă și pe de altă parte, *panopticonul*. În supravegherea guvernamentală și cea capitalistă, disciplinarea indivizilor nu reprezintă miza principală. Mai mult decât atât, sentimentul continuu de a fi monitorizat nu este o condiție obligatorie, având în vedere că, uneori, oamenii nici măcar nu conștientizează că ar putea fi supravegheați.

X. Modelul de *McVeillance* (Mc-Supravegherea) surprinde, din punctul de vedere a lui S. Mann (2013), o inechitate între cele două entități – supravegheații și supraveghetorii. Mai clar, conceptul a apărut pentru a explica raportul dintre alte

¹⁴ Fragment original: “A new economic order that claims human experience as free raw material for hidden commercial practices of extraction, prediction, and sales.”

¹⁵ Fragment original: “surveillance capitalism was always about having knowledge to gain power.”

două tipuri de supraveghere punctate anterior, *panopticonul* (adică supravegherea în care cei puțini îi monitorizează pe cei mulți) și *sousveillance* (supravegherea indivizilor care dețin puterea).

Conform lui S. Mann (2013), este bine ca între cele două tipuri să existe un nivel similar de punere în aplicare a supravegherii. Însă există cazuri în care acest lucru nu se întâmplă. Astfel de situații au fost explicate de S. Mann (2013) prin conceptul de *McVeillance*, care înclină balanța în favoarea supravegherii realizate de cei puțini ca urmare a interzicerii exercitării unei supravegheri din partea celor care nu se află într-o poziție de putere. Putem vorbi de *McVeillance* atunci când o parte folosește camere de luat vederi într-un spațiu, dar în același timp le interzice celorlalte părți implicate să utilizeze propriile lor camere, telefoane sau alte obiecte de înregistrat (Mann, 2013).

Aceste situații au devenit prevalente în spațiile publice comerciale, clienții companiilor care utilizează această formă de supraveghere devenind subiecții supravegherii, cărora li se interzice să supravegheze la rândul lor, utilizând tehnologiile. O serie de exemple concludente pentru astfel de situații sunt faptul că filmatul este interzis în școli, la cinema sau că magazinele și-au stabilit regulamentul intern de nu a permite filmarea de către clienți în incintă, deși în aceste spații se regăsesc multiple camere de luat vederi proprii.

O astfel de experiență a trăit pe pielea sa S. Mann (2013) într-un restaurant McDonald's, unde a fost agresat fizic de trei angajați ai restaurantului din pricina faptului că acesta purta o pereche de ochelari pe care exista atașată o cameră de filmat.

XI. Un alt model a apărut în lucrarea lui Torin Monahan și Tyler Wall (2007), care au scris despre supravegherea somatică (*somatic surveillance*). Aceștia au menționat trei exemple relevante pentru înțelegerea conceptului: monitorizarea proceselor fiziologice interne ale soldaților aflați pe câmpul de luptă, microcipuri implantate în oameni cu scopul de a avea acces la istoricul lor medical și sistemele de monitorizare portabile pe corpul uman (*wearables*, cum ar fi ceasuri, inele, brățări etc.).

Ca definiție de lucru pentru conceptul de supraveghere somatică, T. Monahan și T. Wall propun: „monitorizarea și intervenția tehnologică din ce în ce mai invazivă asupra funcțiilor corpului”¹⁶ (2007, p. 154).

Trei etape sunt necesare pentru a se putea considera că este vorba despre o supraveghere somatică, conform lui T. Monahan și T. Wall (2007). Primul pas se referă la transformarea informațiilor culese (adesea prin purtarea unor senzori aplicați pe corp) în date; al doilea se referă la conectarea acestor tipuri de date în rețea, unde fiecare individ cu datele lui devine un nod; iar al treilea presupune modificarea funcțiilor corpului prin intermediul unui *feedback* socio-tehnic.

¹⁶ Fragment original: “[...] is the increasingly invasive technological monitoring of and intervention into body functions.”

De pildă, în cazul sistemelor de monitorizare corporală cum ar fi ceasurile inteligente, individul poate să interacționeze cu oricine are un astfel de ceas și chiar poate să îi vadă în aplicație performanțele fizice pe care le-a avut într-o perioadă. În plus, aplicațiile oferă constant utilizatorului feedback despre starea fizică generală în baza rezultatelor culese – cum ar fi faptul că ar trebui să alerge mai mult sau că somnul nu a fost unul de calitate. Astfel de informații pot determina schimbări ale aspectelor de zi cu zi în vederea îmbunătățirii stării de sănătate și de fitness.

XII. Un alt concept este cel intitulat *heautopticon*, după cum scriu Jean-François De Moya și Jessie Pallud (2020) sau, altfel spus, auto-supravegherea despre care a vorbit în repetate rânduri Roger Clarke (2022) și nu numai.

Denumirea de *heautopticon* provine din cuvintele „*heautos*, care înseamnă *sine* și *opticon*, care înseamnă *viziune*”¹⁷, dar în fond, autorii au specificat că termenul se referă la auto-supraveghere (De Moya și Pallud, 2020, p. 942), fără a prezenta vreo diferență între cele două denumiri.

J.-F. De Moya și J. Pallud (2020) au definit conceptul de *heautopticon* ca fiind o formă de supraveghere ce se realizează cu acceptul și din dorința individului și implică purtarea de către subiect a unei tehnologii de monitorizare. Exemple relevante pentru astfel de tehnologii pot fi ceasurile sau inelele inteligente.

Un alt concept ce prezintă o formă ușor schimbată a terminologiei, dar care continuă să reprezinte același lucru este cel de auto-monitorizare (*self-tracking*). O definiție de lucru găsim la Deborah Lupton care, vizând tot dispozitivele inteligente, consideră că se referă la acele practici de auto-monitorizare care sunt „orientate spre monitorizarea și înregistrarea regulată și, adesea, măsurarea elementelor comportamentului sau funcțiilor corporale ale unui individ”¹⁸ (2016, p. 2).

Acest concept reprezintă și o nouă relație de putere, pe lângă cea consacrată regăsită în *panopticon*. După cum spun J.-F. De Moya și J. Pallud (2020, p. 25), *heautopticonul* explică „o relație de putere între mașinărie și individ”¹⁹. Aceste dispozitive inteligente purtate de oameni reprezintă mișcarea relativ recentă denumită cuantificarea sinelui (*quantified self* – QS), care este încadrată în sfera mai largă a Internetului lucrurilor (*Internet of Things* – IoT) (De Moya și Pallud, 2020).

Cu toate că supravegherea somatică și *heautopticon*, respectiv auto-supravegherea, ar putea părea unul și același lucru, între cele două constructe există o diferență relevantă, care provine din modul de poziționare a subiectului în procesul de supraveghere.

Astfel, supravegherea somatică reprezintă perspectiva corporațiilor/organizațiilor care colectează datele, pe când celelalte două pun accentul pe perspectiva utilizatorului/purtătorului tehnologiilor, atribuindu-i agentivitate. Cele două constructe

¹⁷ Fragment original: “[...] *heautos* meaning *self*, *opticon* meaning *vision*.”

¹⁸ Fragment original: “[...] *directed at regularly monitoring and recording, and often measuring, elements of an individual's behaviours or bodily functions.*”

¹⁹ Fragment original: “[...] *power relationship between the machine and the individual.*”

se îmbină adesea în studii, având în vedere necesitatea de a prezenta concomitent perspectivele asupra modului de raportare față de datele culese – supraveghetor/supravegheat și purtător/colector de date.

XIII. Un alt construct ce derivă din conceptul supravegherii se numește supraveghere laterală (*lateral surveillance*) și a fost popularizat în spațiul academic de către Mark Andrejevic (2004).

În cazul supravegherii laterale, monitorizarea este direcționată către persoanele apropiate precum familia, partenerul de viață, prietenii sau cunoscuții. Interesant este că supravegherea persoanelor dragi nu se realizează prin simpla urmărire a acțiunilor acestora, ci a respectivelor acțiuni înregistrate prin intermediul unor tehnologii digitale.

M. Andrejevic (2004) consideră că supravegherea laterală implică utilizarea unei forme a tehnologiilor digitale sau a unor practici digitalizate. Exemplele oferite de către autor au fost numeroase și dintre cele mai diverse, precum instalarea de programe care monitorizează folosirea tastelor calculatorului, clasicele camere de supraveghere și până la aparate de detectat minciuni care se atașează de mâna persoanei ce dorește să obțină mai multe informații (Andrejevic, 2004) despre partener sau prieten.

Supravegherea laterală se diferențiază de *omniopticon* și supravegherea socială prin faptul că implică posibilitatea utilizării de dispozitive tehnologice cu existență fizică. O altă diferență între cele trei poate fi văzută din perspectiva *intensității* supravegherii; supravegherea laterală a fost prezentată printr-o serie de exemple care pot fi catalogate a fi mult mai intruzive în viața personală în comparație cu *omniopticonul* și supravegherea socială, în care se analizează informațiile și postările pe care oamenii au ales să le facă publice pe aplicațiile de socializare.

XIV. Un ultim model abordat în acest articol este cel denumit *uberveillance* (uber-supravegherea). Acesta din urmă poate fi considerat ca presupunând cea mai amănunțită formă posibilă de supraveghere, *apogeul monitorizării*.

Conform lui M. G. Michael și Katinei Michael (2009), *uberveillance* este un tip de supraveghere excesivă, care este omniprezentă, 24/7. „Este o supraveghere care nu numai că este mereu activă, dar este și mereu cu tine. Este prezentă mereu pentru că tehnologia care o facilitează [...] este încorporată în corpul uman”²⁰.

Dacă din definiție nu a fost foarte clar, acest concept se referă la cipurile ce pot fi implantate în oameni. Este supravegherea care se realizează cu ajutorul unei tehnologii de dimensiuni extrem de reduse, unde supravegherea apare dinspre interiorul către exteriorul corpului uman, tehnologia reușind să colecteze și să transmită aproape toate datele sub formă cuantificabilă (Michael și Michael, 2009).

²⁰ Fragment original: “It is a surveillance that is not only always on but always with you. It is ever-present because the technology that facilitates it [...] is embedded within the human body.”

Diferența față de supravegherea somatică este dată de faptul că *uberveillance* face referire la ceva ce va apărea în viitor și care este deja în societate, cum ar fi cipurile implantate în oameni, ce au ca scop păstrarea istoricului medical pentru persoanele care se oferă voluntare pentru cyborgizare.

Formulând teoria *uberveillance-ului*, M. G. Michael și K. Michael (2009) atrag atenția asupra scenariului în care indivizii vor fi constrânși să accepte să li se implanteze microcipuri care vor avea abilitatea de a urmări și monitoriza toate procesele interne ale gazdelor, bazându-și argumentarea pe necesitatea de a asigura securitatea națională.

Prezint mai jos, sub forma unui tabel (*Tabelul nr. 1*), o sinteză a celor 14 modele de supraveghere. Scopul a fost de a rezuma, într-o manieră succintă și sintetică, caracteristicile distinctive ale fiecărui concept de supraveghere discutat anterior pe baza literaturii de specialitate.

Tabelul nr. 1

Taxonomia supravegherii prezentate (sinteză proprie)

Denumirea tipului de supraveghere	Caracteristica distinctivă
Panopticon	Cei puțini îi supraveghează pe cei mulți
Sinopticon	Cei mulți îi supraveghează pe cei puțini prin intermediul mass-media
Omniopticon	Urmărirea oricărui utilizator al platformelor de socializare de către alți utilizatori
Supravegherea somatică (<i>somatic surveillance</i>)	Supravegherea prin intermediul senzorilor aplicați pe corp – din perspectiva corporațiilor/guvernului
Supraveghere socială (<i>social surveillance</i>)	Urmărire bilaterală, prin intermediul aplicațiilor de socializare, între persoanele care sunt conectate digital.
Sub-vegherea (<i>sousveillance</i>)	O supraveghere realizată de jos în sus. Indivizii fără putere îi supraveghează pe cei ce au puterea/autoritatea
Co-supravegherea (<i>coveillance</i>)	Ne supraveghem reciproc; indivizii între ei / corporațiile între ele
Mc-Supravegherea (<i>McVeillance</i>)	Individul poate fi supravegheat, dar îi este interzis să supravegheze și el
Data-supravegherea (<i>dataveillance</i>)	Monitorizarea continuă a datelor personale ale utilizatorilor din spațiul <i>online</i> virtual
Supravegherea guvernamentală (<i>government surveillance</i>)	Supravegherea indivizilor de către guvern, cu scopul principal de a asigura siguranța cetățenilor
Supravegherea capitalistă (<i>surveillance capitalism</i>)	Supravegherea indivizilor de către corporații cu scopul de a spori câștigurile financiare ale acestora
Auto-supravegherea (<i>heautopticon</i>)	Supravegherea prin intermediul senzorilor aplicați pe corp – din perspectiva individului
Supravegherea laterală (<i>lateral surveillance</i>)	Supravegherea familiei, partenerului sau prietenilor
Uber-supravegherea (<i>uberveillance</i>)	Supravegherea dinăuntrul corpului către exterior

ÎNCADRAREA TIPURILOR DE SUPRAVEGHERE ÎN CELE PATRU DIMENSIUNI

Pentru încadrarea celor 14 tipurilor de supraveghere în cele patru dimensiuni prezentate la început și detaliate mai jos, am realizat un tabel explicativ (*Tabelul nr. 2*). Astfel, o primă dimensiune se numește *direcția puterii*. Aceasta evaluează diferența de putere dintre părțile implicate, după cum urmează: de sus în jos, de jos în sus sau laterală. Astfel, *sus* reprezintă partea care are puterea, *jos* îi reprezintă pe cei lipsiți de putere, iar direcția *laterală* (orizontală) se referă la situațiile în care supravegherea se realizează între persoane sau entități aflate pe un nivel de putere similar.

O a doua dimensiune este *prezența tehnologiei*. Astfel, putem identifica valorile absentă, hibridă sau exclusivă. *Absența* înseamnă că tehnologia nu este implicată sub nicio formă – supravegherea nu este mediată de tehnologie și nici nu necesită un dispozitiv tehnologic pentru a se putea realiza. *Hibridă* se referă la acele tipuri de supraveghere care se pot realiza atât cu ajutorul tehnologiei, cât și în lipsa acesteia. *Exclusivă* înseamnă că procesul de supraveghere nu poate exista fără tehnologie.

O altă dimensiune este cea a *distribuției supravegherii* și este reprezentată prin reciprocitate versus asimetrie. *Reciprocitatea* este definitorie pentru situațiile în care ambele părți exercită acțiunea de a supraveghea. Relația *asimetrică* este atunci când doar una dintre părți supraveghează. În cazul acestei dimensiuni, nu este relevant care parte a relației deține puterea. Direcționarea puterii este evidențiată în prima dimensiune.

Dimensiunea *gradului de inițiativă* se referă la opțiunea individului de a participa sau de a se lăsa supravegheat de alții. Această dimensiune are două perspective: alegere versus constrângere. *Alegerea* este pentru cazurile în care individul dorește să fie supravegheat sau nu are un disconfort în a fi supravegheat, spre deosebire de *constrângere*, care se referă la situațiile în care indivizii nu doresc să fie supravegheați sau nu pot refuza o astfel de acțiune.

Există câteva situații punctuale în care tipurile de supraveghere nu au fost incluse clar în una dintre opțiunile dimensiunilor. Acestea se datorează percepțiilor diferite pe care le pot avea participanții în procesul de supraveghere. O astfel de situație este întâlnită la supravegherea guvernamentală, care a fost încadrată, din perspectiva *gradului de inițiativă*, ca fiind atât de constrângere, cât și de alegere – aceasta deoarece percepția cetățenilor poate să difere – o parte dintre ei este de acord cu o astfel de supraveghere și dorește să se mențină sau să crească gradul de supraveghere, în timp ce o altă parte consideră a fi o acțiune intruzivă în spațiul personal și dorește să fie diminuată sau chiar să înceteze în totalitate.

În ceea ce privește conceptul de *panopticon*, din perspectiva dimensiunii referitoare la prezența tehnologiei, acesta este clasificat atât ca neimplicând deloc tehnologie (absență), cât și ca fiind hibrid. Dubla încadrare a fost necesară pentru

sublinierea evoluției în timp a conceptului. Pornind de la crearea sentimentului de a fi supravegheat continuu datorită modului de organizare a închisorii, până în prezent, unde conceptul s-a adaptat la noutatea tehnologiei – acum, sentimentul continuu de a fi urmărit este realizat prin intermediul camerelor de luat vederi stradale.

Tabelul nr. 1

Încadrarea modelelor de supraveghere în cele patru dimensiuni (sinteză proprie)

Tipul de supraveghere	Direcția puterii	Prezența tehnologiei	Distribuția supravegherii	Gradul de inițiativă
Panopticon	de sus în jos	absentă/ hibridă	asimetrică	constrângere
Sinopticon	de jos în sus	hibridă	asimetrică	constrângere
Omnipticon	laterală	exclusivă	reciprocă	alegere
Supravegherea somatică (<i>somatic surveillance</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	alegere
Supraveghere socială (<i>social surveillance</i>)	laterală	exclusivă	reciprocă	alegere
Sub-vegherea (<i>sousveillance</i>)	de jos în sus	exclusivă	asimetrică	constrângere
Co-supravegherea (<i>coveillance</i>)	laterală	hibridă	reciprocă	alegere
McSupravegherea (<i>McVeillance</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	constrângere
Data-supravegherea (<i>dataveillance</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	constrângere
Supravegherea guvernamentală (<i>government surveillance</i>)	de sus în jos	hibridă	asimetrică	constrângere/ alegere
Supravegherea capitalistă (<i>surveillance capitalism</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	constrângere/ alegere
Auto-supravegherea (<i>heautopticon</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	alegere
Supravegherea laterală (<i>lateral surveillance</i>)	laterală	exclusivă	asimetrică	constrângere
Uber-supravegherea (<i>uberveillance</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	constrângere

CONCLUZII

Supravegherea este un aspect omniprezent al vieții cotidiene, din ce în ce mai pregnant, iar formele sub care se petrece sunt multiple, datorită tehnologiilor – dar și a unui cumul de factori, inclusiv crearea de cadre legislative, renunțarea la libertățile individuale în numele unei siguranțe promovate prin toate tipurile de discurs public etc. Adaptarea tehnologiilor de comunicare și supraveghere asupra tot mai multor aspecte și evenimente ale vieții cotidiene se pretează unor analize tot mai amănunțite din partea cercetătorilor.

Analiza de față a sintetizat și explicat 14 forme de supraveghere identificate în literatura de specialitate. Studiul de față a încercat să le analizeze succint pe fiecare dintre acestea. Totodată, acest demers academic a urmărit construirea unei taxonomii a supravegherii având la bază patru dimensiuni distincte ale fenomenului – direcția puterii (de sus în jos, de jos în sus sau laterală), prezența tehnologiei (absentă, hibridă sau exclusivă), distribuția supravegherii (reciprocă sau asimetrică) și gradul de inițiativă personală (alegere sau constrângere).

Prin intermediul definirii și încadrării acestor tipuri de supraveghere, analiza oferă o mai bună înțelegere a fenomenelor asociate și a aspectelor implicate în aceste modele. De asemenea, pe parcursul analizei au fost evidențiate diferențele și asemănările dintre o serie de tipuri de supraveghere.

Cele patru dimensiuni utilizate au relevat o serie de aspecte. În cadrul direcției puterii, se poate observa că majoritatea modelelor de supraveghere au ca protagonistă în exercitarea supravegherii partea care deține puterea. Cea de-a doua dimensiune, a prezenței tehnologiei, a evidențiat impactul pe care l-a avut evoluția tehnologică asupra supravegherii și ușurința prin care se poate realiza astăzi această monitorizare omniprezentă, în special în spațiul public.

Din punct de vedere al distribuției supravegherii, majoritatea modelelor indică o acțiune asimetrică între părți, unde doar unul dintre actori are abilitatea sau dreptul de a supraveghea. În schimb, cea mai echilibrată încadrare a modelelor se regăsește în cea de-a patra dimensiune – a gradului de inițiativă. Cu toate acestea, și în acest caz există o parte predominantă; mai multe modele de supraveghere sunt încadrate drept constrângătoare.

Concluzionând, există o multitudine de abordări, de perspective care încearcă să capteze elementele esențiale ale supravegherii. Această trecere în revistă a diferitelor paradigme sau moduri de abordare arată și dinamica în timp, legăturile strânse între dezvoltările tehnologice și apariția unor forme și mai sofisticate de supraveghere. Așa cum menționează și D. Lyon, dincolo de clasificări, formele de supraveghere se vor extinde, iar amploarea lor va continua să crească (Lyon, 2010). Astfel, continuarea studiilor în acest domeniu este importantă atât pentru a surprinde noile tipuri de supraveghere ce se vor implementa cu trecerea timpului, cât și prin prisma relevanței subiectului, dat fiind faptul că supravegherea este omniprezentă în viața noastră modernă.

BIBLIOGRAFIE

1. Büchi, M., Festic, N. & Latzer, M. (2022). The chilling effects of digital dataveillance: A theoretical model and an empirical research agenda. *Big Data & Society*, 9(1). <https://doi.org/10.1177/20539517211065368>.
2. Clarke, R. (2022). *Auto-Surveillance*. Accesat în data de 12 ianuarie 2025 de la: <https://rogerclarke.com/DV/AutoSurv.html>.
3. De Moya, J.-F., Pallud, J. (2020). From panopticon to heautopticon: A new form of surveillance introduced by quantified self practices. *Information Systems Journal*, 30(6), p. 940–976. <https://doi.org/10.1111/isj.12284>.
4. Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Penguin.
5. Gray, C. H. (2019). The threat of surveillance capitalism. *Teknokultura. Revista de Cultura Digital y Movimientos Sociales*, 16(2), p. 265–276. <http://dx.doi.org/10.5209/TEKN.64984>.
6. Jurgenson, N. (2010). Review of Ondi Timoner's *We Live in Public*. *Surveillance & Society*, 8(3), p. 374–378. <http://www.surveillance-and-society.org>.
7. Koskela, H. (2003). 'Cam Era'—the contemporary urban Panopticon. *Surveillance & Society*, 1(3), p. 292–313. <https://doi.org/10.24908/ss.v1i3.3342>.
8. Lupton, D. (2016). *The Quantified Self*. Malden: Polity Press.
9. Lyon, D. (2001). *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life*. Philadelphia, PA: Open University Press.
10. Lyon, D. (2002). Surveillance Studies: understanding visibility, mobility and the phenetic fix. *Surveillance & Society*, 1(1), 1–7. <https://doi.org/10.24908/ss.v1i1.3390>.
11. Lyon, D. (2010). Surveillance, power and everyday life. În P. Kalantzis-Cope și K. Gherab-Martin (editori), *Emerging Digital Spaces in Contemporary Society* (p. 107–120). Houndsmills, UK: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1057/9780230299047_18.
12. Mamonov, S., Koufaris, M. (2016). The impact of exposure to news about electronic government surveillance on concerns about government intrusion, privacy self-efficacy, and privacy protective behavior. *Journal of Information Privacy and Security*, 12(2), p. 56–67. <https://doi.org/10.1080/15536548.2016.1163026>.
13. Mann, S., Nolan, J. și Wellman, B. (2003). Sousveillance: Inventing and using wearable computing devices for data collection in surveillance environments. *Surveillance & society*, 1(3), p. 331–355. <https://doi.org/10.24908/ss.v1i3.3344>.
14. Mann, S. (2013). Veillance and reciprocal transparency: Surveillance versus sousveillance, AR glass, lifelogging, and wearable computing. În *IEEE International Symposium on Technology and Society (ISTAS): Social implications of wearable computing and augmented reality in everyday life*, 1–12. doi: 10.1109/ISTAS.2013.6613094.
15. Marwick, A. (2012). The public domain: Surveillance in everyday life. *Surveillance & Society*, 9(4), p. 378–393. <https://doi.org/10.24908/ss.v9i4.4342>.
16. Mathiesen, T. (1997). The Viewer Society: Michel Foucault's 'Panopticon' Revisited. *Theoretical Criminology*, 1(2), p. 215–234. <https://doi.org/10.1177/1362480697001002003>.
17. Michael, M.G. & Michael, K. (2009). Ueberveillance: microchipping people and the assault on privacy. *Quadrant*, 53 (3), p. 85–89. <https://ro.uow.edu.au/infopapers/711>.
18. Monahan, T., Wall, T. (2007). Somatic surveillance: corporeal control through information networks. *Surveillance & Society*, 4(3), p. 154–173. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-64160>.
19. Slobogin, C. (2007). *Privacy at Risk: The New Government Surveillance and the Fourth Amendment*. University of Chicago Press.
20. Thompson, N., McGill, T., Bunn, A. și Alexander, R. (2020). Cultural factors and the role of privacy concerns in acceptance of government surveillance. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 71(9), p. 1 129–1 142. <https://doi.org/10.1002/asi.24372>.

21. Van Dijck, J. (2014). Datafication, dataism and dataveillance: Big Data between scientific paradigm and ideology. *Surveillance & Society*, 12(2), p. 197–208. <https://doi.org/10.24908/ss.v12i2.4776>.
22. Zuboff, S. (2019). Surveillance Capitalism and the Challenge of Collective Action. *New Labor Forum*, 28(1), 10–29. <https://doi.org/10.1177/1095796018819461>
23. Zygmuntowski, J.J. (2022). Surveil and Control: A critical review of “The Age of Surveillance Capitalism”. *International Journal of Action Research*, 18(1), p. 71–78. <https://doi.org/10.3224/ijar.v18i1.07>.